

УДК 338.439.4

Економіка сільського господарства

Шубравська О.В., д-р екон. наук
завідувача відділом Інституту економіки та прогнозування
НАН України

АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ СЕКТОР В УМОВАХ КРИЗИ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ

Визначені основні тенденції сучасного світового і вітчизняного агропродовольчого розвитку. Проаналізовані виклики економічної кризи і ризику розвитку аграрного сектора України. Досліджені механізми антикризового регулювання і захисту національних агропродовольчих ринків. Обґрунтовані першочергові заходи державного сприяння розвитку вітчизняного аграрного сектора.

Аграрний сектор – найважливіша складова будь-якої національної економічної системи і має певну особливість, найпомітнішу саме у кризові періоди розвитку. Сільськогосподарське виробництво відноситься до розряду традиційних, тобто таких, що виробляють продукцію масового споживання, тому в періоди економічного піднесення воно розвивається порівняно повільніше, ніж інші види діяльності. Проте під час криз і економічного спаду аграрний сектор демонструє вищий рівень стійкості, що дозволяє йому справляти відчутний стабілізуючий ефект на розвиток національної економіки в цілому. Це і було продемонстроване сільським господарством України у 2008 р., коли воно стало лідером вітчизняної економіки зі зростання обсягів виробництва (17,5%).

Аграрний сектор через свою значимість і порівняно більшу вразливість є одним з найрегульованіших в економіках усіх країн світу. Оскільки в періоди криз ступінь державного регулювання національних економік і так суттєво зростає, відповідно ще більше посилюється вплив і на розвиток аграрних секторів.

Основні загрози у кризові періоди для розвитку агросфери, як свідчить вітчизняний досвід 90-х років минулого століття, виникають, насамперед, у зв'язку зі зниженням рівня доходів населення і, відповідно, скороченням платоспроможного продовольчого попиту та звуженням внутрішнього ринку, що у свою чергу провокує зменшення доходів виробників і згортання виробництв.

Механізми протидії таким явищам з боку держави в усьому світі досить стандартні. Поряд із заходами макроекономічної стабілізації це – посилення протекціонізму у зовнішній торгівлі сільськогосподарською і продовольчою продукцією, а також надання цілеспрямованої підтримки розвитку національного агропродовольчого виробництва.

Сучасні тенденції світового і вітчизняного агропродовольчого розвитку. Зважаючи на рекордні результати, продемонстровані світовою агропродовольчою системою у 2008 р., зрозуміло, що у 2009 р. досягти минулоріч-

них показників не вдасться. До того ж суттєві корективи у споживання (і відповідно, попит) вноситиме економічна криза. Все це дозволяє стверджувати, що найближчим часом у світі спостерігатиметься загалом спадна тенденція в обсягах виробництва і торгівлі агропродовольчою продукцією.

Короткострокові прогнози по окремих видах агропродовольчої продукції здебільшого мають нестійкий характер. Відбувається постійний їх перегляд міжнародними організаціями й аналітичними агенціями з огляду на результати впливу погодних чинників, перебіг посівних у країнах-основних виробниках й експортерах, ситуацію на товарних і фондових ринках.

На фоні світової економічної кризи загострюються фінансові проблеми аграріїв, насамперед, через скорочення інвестування галузі, жорсткішу кредитну політику банків стосовно сільгоспвиробників. Зменшуються обсяги продажу сільськогосподарської техніки й обладнання, падає рівень використання добрив. По всьому світу скорочуються обсяги біржової торгівлі, у тому числі й аграрною продукцією. Нестача коштів, з одного боку, провокує зменшення у багатьох країнах посівів сільгоспкультур, а з іншого – спричиняє зниження урожайності останніх унаслідок скорочення обсягів внесення мінеральних добрив і застосування засобів захисту посівів. Вагомими чинниками зменшення виробництва агропродовольчої продукції є також зниження світових агропродовольчих цін із середини 2008 р. та несприятливі погодні умови у низці країн-основних виробників.

Отже, у короткостроковому періоді (2009–2010 МР), за даними міжнародних експертів, у світі прогнозується загальне зниження рівнів сільськогосподарського виробництва й урожайності більшості сільгоспкультур та збереження тенденції до зниження агропродовольчих цін, що у недалекій перспективі може спричинити ще більшу продовольчу кризу, ніж та, що спостерігалася у 2007–2008 рр. [1–3].

Зокрема, у 2009 р. прогнозується зниження рівнів виробництва зернових порівняно з минулим сезоном. Скорочення виробництва на фоні зростання споживання (і кінцевих запасів) передбачається на ринку пшениці. Наймасштабніші скорочення виробництва цієї культури в наступному сезоні очікуються в ЄС, Росії¹, Україні, США і Китаї. При цьому у США скорочення посівів пшениці компенсуватиметься збільшенням посівів сої. Водночас прогнозується зростання обсягів імпорту пшениці, насамперед, такими країнами, як Сирія, Саудівська Аравія, Іран, підвищення попиту на фуражну пшеницю з боку країн Східної Азії. Зросте споживання продовольчої пшениці, а також промислове її використання на потреби біопаливного виробництва в країнах ЄС. Зменшитися повинні і світове виробництво та запаси кукурудзи, натомість споживання і торгівля – збільшитися (внаслідок нарощування виробництва етанолу в США).

На ринку олійних культур найбільш напружена ситуація зберігатиметься щодо сої через різке скорочення її виробництва у країнах Південної Америки. Очікується також зростання дефіциту цукру і цін на нього через збільшення імпорту Індією.

¹ За прогнозами ж уряду РФ урожай пшениці в країні має перевищити рекордний рівень 2008 р., що з урахуванням перехідних запасів визначатиме експортний потенціал країни на рівні 19,5 млн т [4].

Незважаючи на зниження цін на нафту і численні фінансові проблеми, з якими стикається більшість виробників альтернативних видів палива в умовах кризи, передбачається збереження тенденції достатньо динамічного розвитку біопаливної галузі. Зокрема, згідно з даними агенції F.O.Licht, у 2009 р. для потреб біопаливної галузі буде використано 95,3 млн т зерна, 7,6 млн т цукрового буряку, а також 11,8 млн т рослинних олій, тобто в цілому майже на 9% більше, ніж у 2008 р. Лідером зі споживання рослинних олій для виробництва біодизелю залишатиметься Євросоюз (6,7 млн т) [5].

Міжнародні прогнози розвитку української економіки є несприятливими. Так, Світовий банк на фоні погіршення глобального макроекономічного прогнозу знизив прогноз розвитку економіки України у 2009 р. через її сильну залежність від цінової кон'юнктури світових сировинних ринків та іноземного капіталу. Аграрні виробники в Україні, як і в усьому світі, також потерпають від скорочення фінансування галузі, ускладненням погодних умов, погіршенням макроекономічних показників держави. За оцінками вітчизняних експертів, зниження бюджетного фінансування аграрного сектора у 2009 р. у поєднанні з триваючим економічним спадом може призвести до скорочення виробництва рослинницької продукції на 25–30% і зменшення поголів'я ВРХ на 5–7% [6]. Поки що ж, за підсумками роботи, у I кв. 2009 р., Держкомстат України констатує зростання обсягів сільськогосподарського виробництва на 1,7% порівняно з відповідним періодом попереднього року.

За різними прогнозами українські аграрії у поточному сезоні можуть зібрати від 40 до 48 млн т зернових, що суттєво нижче рівня 2008 р. При цьому Мінагрополітики України відзначає збільшення посівів зернових і кормових культур і скорочення посівів технічних культур, насамперед, за рахунок соняшнику. Прогнозується також зростання у 2009 р. урожаю цукрового буряку і ріпаку. Однак через несприятливий вплив погодного чинника імовірним є зниження урожайності як озимих, так і ярих культур, яке може, за попередніми оцінками, сягнути 20–30% [7].

На м'ясопродуктовому ринку держави у 2009 р. порівняно з відповідним періодом 2008 р., за даними Держкомстату України, спостерігаються тенденції зниження промислового виробництва молочних продуктів практично по всіх товарних позиціях; скорочення експорту молочної продукції (за січень–лютий у разі по окремих товарних позиціях, зокрема, маслу тваринному, молоку та вершкам згущеним); зменшення імпорту м'яса (у середньомісячному вимірі поставки знизилися на 34%, або на 15 тис. т/міс.), в першу чергу унаслідок стабілізації поголів'я свиней в Україні та зменшення попиту як з боку переробних підприємств, так і населення. Водночас на фоні зменшення імпорту м'яса продовжує скорочуватися і його внутрішнє виробництво (у січні–березні 2009 р. – на 5,7% порівняно з відповідним періодом 2008 р.), незважаючи на поступове зростання, на думку експертів, привабливості українського м'ясного тваринництва для інвесторів з огляду на сприятливу цінову кон'юнктуру вітчизняного ринку та порівняно низькі ціни на корми. Обмежуючими чинниками для розвитку галузі нині є переважно макроекономічні, насамперед, загальна нестача фінансових ресурсів і зниження внутрішнього попиту на м'ясу продукцію.

Перспективи подальшого розвитку макроекономічної ситуації у багатьох країнах світу залишаються невизначеними, що змушує більшість міжнародних

експертів заявляти про зростання ризиків у торгівлі і виробництві аграрної продукції. За середньостроковими прогнозами розвитку світової агропродовольчої системи (2010–2018 рр.), сільськогосподарські і продовольчі ціни демонструватимуть більшу волатильність, ніж у минулі роки². Водночас визначається як малоймовірне перевищення світовими цінами на сільськогосподарську продукцію рівнів, досягнутих як на зерновому, так і олійному ринках у 2007–2008 МР (за винятком можливих піків). Проте прогнозується високий рівень середніх цін принаймні до 2011 р., насамперед, за рахунок зростання продовольчого попиту (внаслідок збільшення кількості населення), та виробництва етанолу в США і біодизелю в ЄС. Передбачається також, що зростання цін на м'ясо суттєво перевищуватиме зміну цін на решту видів продовольства [2].

Ситуація на ринку зерна, незважаючи на урожайний в усьому світі 2008 р., залишатиметься напруженою до кінця прогнозного періоду, зокрема, через зростання попиту на зерно для виробництва біопалива (табл. 1). За оцінками USDA, обсяги світової торгівлі пшеницею (включаючи й борошно) протягом наступних 10 років зростуть на 18% і становитимуть 141,6 млн т [2]. Натомість на ринку фуражних зернових та рослинної олії, на думку експертів OECD та FAO, спостерігатиметься зниження темпів зростання обсягів торгівлі порівняно з виробництвом і споживанням, що також свідчить про певне погіршення умов торгівлі на ринках зазначених видів продукції (табл. 2).

Прогнозується збереження стабільно високого попиту на насіння олійних культур, насамперед, через збільшення їх споживання як кормового протеїну і для виробництва біопалива.

Очікується збільшення світового виробництва м'яса в середньому на 2% щорічно та суттєва регіональна диференціація цього ринку. Зокрема, в країнах ОЕСР прогнозується зростання виробництва м'яса на 0,5% щорічно, тоді як у країнах–не членах цієї організації зростання може сягнути 2,5%. Тому передбачається, що 80% приросту світового споживання м'яса забезпечуватиметься країнами, що розвиваються.

Таблиця 1

Обсяги попиту і пропозиції зерна, насіння олійних культур та рослинної олії на світовому ринку у 2005–2017 рр., млн т

Роки	Пропозиція зерна	Попит на зерно		Пропозиція олійного насіння ¹⁾	Пропозиція рослинної олії	Попит на рослинну олію	
		загальний	у т.ч. для біопалива			загальний	у т.ч. для біопалива
2005	1615	1622	46	290	99	96	4
2007	1661	1702	93	298	106	105	9
2017	1906	1930	172	377	143	143	21

¹⁾ Соняшник, соя, ріпак.

Джерело: за даними OECD-FAO [1].

² Така ситуація зумовлюватиметься тим, що: не очікується, що запаси суттєво зростуть у зазначеному періоді; попит буде менш чутливим до зміни фермерських цін через зниження їх частки у кінцевій ціні, а також унаслідок зростання промислового попиту; погодні умови і рівні сільськогосподарських запасів ставатимуть мінливішими у зв'язку зі змінами клімату; діяльність спекулятивних інвестиційних фондів на сільськогосподарському ф'ючерсному ринку регламентується лише можливістю отримання прибутку.

Таблиця 2

Співвідношення індикаторів світових ринків фуражного зерна, пшениці та рослинної олії у 2005–2017 рр., %

Продукція	Індикатори	2005	2007	2017	Темп приросту 2005–2007	Темп приросту 2005–2017
Фуражне зерно	Експорт/Виробництво	11,1	11,7	10,4	4,6	-6,3
	Імпорт/Споживання	10,4	11,2	10,5	8,6	1,1
Пшениця	Експорт/Виробництво	17,8	17,4	18,3	-2,4	3,0
	Імпорт/Споживання	17,5	17,9	18,3	2,1	4,9
Рослинна олія	Експорт/Виробництво	44,8	44,1	44,0	-1,4	-1,7
	Імпорт/Споживання	44,0	43,7	44,1	-0,5	0,2

Джерело: за даними OECD-FAO [1].

На світовому ринку молочної продукції, де найпотужнішими експортерами залишатимуться країни ЄС має ослабнути напруження. Водночас прогнозується, що ціни на молочну продукцію будуть суттєво нижчими від рекордних рівнів 2007 р.

У міжнародних прогнозах подальшого розвитку світової агропродовольчої системи чільне місце посідає Україна. Так, USDA називає Україну серед найперспективніших світових експортерів продовольства. Прогнозується, що частка таких традиційних світових експортерів пшениці, як США, Австралія, ЄС, Аргентина й Канада у світовому експорті зменшиться від 89%, які вони мали у 1997–1998 рр., і досягне 70% до 2018 р. за рахунок зростання частки України, Росії й Казахстану. За останні 3 роки частка цих країн на світовому ринку зросла до 20% [2].

Передбачається також, що експорт зерна з окремих країн колишнього СРСР, насамперед з України, зросте до 2018 р. і становитиме майже 5 млн т. Сприятиме цьому, на думку американських аналітиків, покращення ресурсного забезпечення агросфери, зростання відкритості національної економіки та збільшення інвестицій в аграрний сектор. Натомість серед чинників, стримуючих розвиток українського зернового експорту, називають комплекс заходів щодо стимулювання розширення внутрішнього виробництва м'яса і скорочення його імпорту.

Україна, на думку аналітиків USDA, все більше проявляється як важливий конкурент також і на міжнародному ринку ячменю і залишатиметься таким упродовж прогнозного періоду.

Відмічається, що Україна адекватно відреагувала на зростання світових цін на насіння олійних культур, збільшивши виробництво ріпаку і сої. Зважаючи на те, що виробництво ріпаку вважається більш небезпечним для довкілля, США у подальшому очікують деякого зростання українського соєвого експорту.

Виклики економічної кризи і ризики розвитку аграрного сектора України. Оскільки аграрний сектор України є достатньо глибоко інтегрованим у світову економіку, зокрема, у світову агропродовольчу систему, очевидно, що на його розвиткові значною мірою позначаються наслідки світової економічної і продовольчої кризи. Як відомо, наслідки ці проявляються, пе-

редусім, у вигляді дефіциту продовольства на світовому ринку та різких коливань світових агропродовольчих цін.

Україна як член світової спільноти не може повністю дистанціюватися від вирішення проблеми голоду на планеті. Сьогодні у світі за різними оцінками голодує від 500 до 800 млн осіб, тобто 8–13% усього населення, яке до того ж щорічно зростає на 1,4%. Ризиком для вітчизняного аграрного сектора у зв'язку з цим, на наш погляд, є певне спонукання (явне чи приховане) до нарощування обсягів агропродовольчого виробництва. Певною мірою це простежується навіть у міжнародних прогнозах, наведених нами вище. Зокрема, розвиток вітчизняного м'ясного виробництва визнається негативним чинником стосовно вітчизняного зернового експорту. З огляду ж на національні інтереси України даний факт є позитивним.

Взагалі ж відмітною тенденцією сучасного етапу світового економічного розвитку стає перегляд національними урядами зовнішньоторговельних стратегій щодо агропродовольчої продукції. Сучасним проявом глобалізації в агропродовольчій сфері стає зміщення акцентів з боротьби за ринки збуту продукції у бік активізації пошуку по всьому світу джерел продовольчого забезпечення. У цьому зв'язку наша держава представляє безперечний інтерес з огляду на наявність багатих природних ресурсів агропродовольчого виробництва. Така ситуація не може не викликати певних побоювань з приводу забезпечення продовольчої безпеки держави у майбутньому, особливо в умовах відсутності чітких стратегічних орієнтирів розвитку вітчизняної агросфери і механізмів їх неухильного дотримання. Тут доречно згадати про значне посилення останнім часом процесів концентрації в Україні сільськогосподарських угідь великими компаніями, причому далеко не завжди аграрного профілю, переважно шляхом довгострокової оренди з правом першочергового її викупу у власника, а також придбання у складі агрокомплексів.

Про посилення уваги до національного аграрного сектора України свідчать і такі дані. ЄБРР планує з 2009 р. профінансувати розвиток аграрного сектора України на суму 220 млн євро. Ці кошти спрямовуватимуться певним компаніям (перелік яких не розголошується), що працюють у сфері виробництва соняшнику і соняшникової олії, зернових, молочної продукції і роздрібною торгівлі. ЄБРР також виділив довгостроковий кредит на суму 24 млн дол. США одному з найбільших у світі сировинних трейдерів Noble Group Limited для здійснення капітальних інвестицій в український агросектор, а також 60 млн дол. США для поповнення його оборотного капіталу для роботи в Україні і Туреччині [8].

Вагомим викликом мегарівня для вітчизняного аграрного сектора може бути також як зростання світових агропродовольчих цін, так і їх волатильність, яка у тому числі погіршує передбачуваність результатів виробничої діяльності. Небезпеку у зв'язку з цим може становити посилення структурних диспропорцій в агросфері та розбалансування внутрішнього ринку через розширення експортної орієнтації виробництва, а саме, невиправдане з огляду на необхідність забезпечення національної продовольчої безпеки зростання експорту найконкурентоспроможнішої продукції. Негативний вплив на розвиток вітчизняного агропродовольчого ринку і стан торговельного балансу держави справляє також зростання вартості імпорту агропродовольчої продукції.

Для забезпечення від таких ризиків необхідно узгоджувати інтереси експортерів, виробників і споживачів агропродовольчої продукції, для чого періодично мають розроблятися прогнози ресурсної насиченості національного ринку основними видами агропродовольчої продукції з метою виявлення можливих її резервів і нестачі; аналізуватися прогнози міжнародних організацій щодо світового попиту на агропродовольчу продукцію, яка домінує в українському експорті, для визначення вітчизняних експортних перспектив; оцінюватися експортні можливості агросфери по основних групах агропродовольчих товарів і напрями скорочення імпорту агропродовольчої продукції.

Світова економічна криза супроводжується також посиленням національного протекціонізму в сфері торгівлі агропродовольчою продукцією. Незважаючи на заклики міжнародних організацій до недопущення згортання обсягів світової торгівлі через запровадження жорсткіших національних зовнішньоторговельних режимів, більшість країн світу вдається, насамперед, саме до таких механізмів захисту внутрішніх продовольчих ринків і сільськогосподарських виробників в умовах кризи. Можна констатувати, що національний економічний егоїзм став основою прийняття важливих рішень у сфері міжнародної агропродовольчої торгівлі. Тенденцію погіршення умов торгівлі на ринках агропродовольчої продукції у майбутньому характеризують, зокрема, дані табл. 1 (темпи зростання обсягів світової торгівлі агропродовольчою продукцією уповільнюються порівняно з її виробництвом і споживанням).

Підвищення імпортних та зниження експортних мит на сільськогосподарську і продовольчу продукцію багато країн запровадили ще наприкінці 2008 р. Так, у підготовленому Мінекономрозвитку РФ моніторингу заходів іноземних урядів у зовнішньоекономічній сфері, які вони здійснюють в умовах світової економічної кризи, зазначається, що імпортні мита підвищуються на товари, ввезення яких є суттєвим для національної економіки [9]. Мотивується це необхідністю поповнення доходної частини бюджету, а також тим, що такий захід не справляє негативного впливу на економіку, оскільки інфляційний тиск імпорту в умовах зниження світових цін слабшає, до того ж зростає захист національних виробників від дешевого конкуруючого імпорту, і цей захист посилюється також унаслідок девальвації національної валюти. Наприклад, країни ЄС підвищили імпортні мита на сорго і жито та відновили мита на ячмінь; Індія ввела імпортне мито на нерафіновану соєву олію, підвищила мито на пальмову олію та кулінарний жир; Росія запровадила нові підвищені ставки на імпорт цукру-сирцю тощо.

Практикується також зниження імпортного мита у разі необхідності забезпечення національної переробної промисловості імпортною сировиною. Наприклад, країни ЄС знизили додаткове імпортне мито на цукор.

Одночасно запроваджуються заходи зі стимулювання національного експорту, зокрема, розширюється його субсидування, скасовуються чи суттєво знижуються експортні мита, причому переважно стосовно основних експортних товарів. Мотивується це необхідністю забезпечення прибутковості експортних операцій в умовах падіння світових цін і скорочення внутрішнього попиту. Наприклад, в ЄС відновлені експортні субсидії на тваринне масло, сухе молоко і сири; Індонезія скасувала експортне мито на пальмову олію, В'єтнам – на рис; Аргентина знизила вивізне мито на кукурудзу і пшеницю;

Китай скасував експортне мито на кукурудзяне борошно, крохмаль, кукурудзу і сою та знизив – на рис, пшеницю і борошно.

ЄС також збільшує обсяги експортних ліцензій та скорочує – імпорتنих. Так, з 1 липня 2008 р. по 17 березня 2009 р. Зерновий комітет ЄС видав ліцензії на експорт 22,8 млн т зернових (проти 12,9 млн т за аналогічний період минулого сезону). Водночас імпортери за цей же період отримали ліцензії на 8,7 млн т зернових (проти 20,8 млн т за аналогічний період минулого сезону) [10].

Зрозуміло, що в таких умовах Україна як нетто-експортер агропродовольчої продукції може втратити більшість переваг від свого членства у СОТ, натомість же зіткнутися з міжнародними санкціями у разі застосування аналогічних протекціоністських заходів для захисту свого продовольчого ринку. Прямі погрози щодо цього, зокрема, були озвучені міжнародною спільнотою при недавньому запровадженні українським урядом 13% надбавки до діючих ставок ввізного мита на низку товарів.

Найбільш потужним викликом макrorівня для національної агросфери є скорочення в результаті розгортання кризових явищ купівельної спроможності населення, що призводить до зменшення місткості внутрішнього продовольчого ринку. Досвід кризи 90-х років минулого століття свідчить, що таке зменшення може бути досить відчутним. При цьому скорочуються не лише обсяги споживання, але й відбуваються негативні зміни в раціоні харчування, а також зростає натуральне самозабезпечення населення. Для нівелювання негативних наслідків скорочення обсягів продовольчих видатків населення, зокрема, необхідно здійснювати антиінфляційне регулювання, бо основним чинником інфляції на вітчизняному споживчому ринку є саме продовольчі ціни (частка витрат на продовольчі товари у споживчих сукупних витратах населення України становить 51%). Отже, необхідне стримування зростання продовольчих цін і водночас недопущення значного їх падіння, наслідком якого стає погіршення фінансового стану виробників агропродовольчої продукції. Тому потрібно прагнути до оптимізації пропорцій в динаміці цін виробників і споживачів продовольства, цін придбання і реалізації у сільському господарстві.

Нині інфляція в Україні, як і в усьому світі, уповільнилася порівняно з 2008 р. Зростання споживчих цін (березень до грудня попереднього року), за даними Держкомстату України, знизилося до 5,9% проти 9,7% у 2008 р. При цьому зростання цін на продукти харчування та безалкогольні напої становило відповідно 6,1 та 14,4%. Треба також відмітити, що за прогнозами європейських аналітиків інфляційний тиск швидко знижуватиметься на тлі погіршення перспектив зростання економіки ЄС і всього світу та загострення ситуації на ринках праці. Тому міжнародні прогнози інфляції споживчих цін у 2009 р. нині переглядаються у бік зменшення. Зокрема, по країнах ЄС передбачається зниження з визначених восени 2008 р. 3,7% до 1,2% (а в єврозоні навіть до 1,0%) [11].

Стабілізувати цінову ситуацію на аграрному ринку можна також шляхом прискорення розвитку його інфраструктури (насамперед, елеваторної промисловості, оптових сільськогосподарських ринків) та нових форм біржової торгівлі (ф'ючерсної, опціонної, форвардної тощо).

В Україні нині налічується 651 зерносховище загальною місткістю 30 млн т. Очевидно, що за отримання високих урожаїв і мінливості ринкової кон'юнктури,

що зумовлюють виникнення потреби у тривалому зберіганні зерна, цих потужностей може бути недостатньо. На думку вітчизняних експертів зернового ринку, для забезпечення його стабілізації існуючі місткості зерносховищ мають бути подвоєні. Водночас проблема тут, насамперед, полягає у створенні умов для будівництва сховищ невеликими аграрними підприємствами або у забезпеченні для них цінової доступності зберігання зерна на діючих елеваторах.

На біржі ж аграрними підприємствами реалізується нині лише близько 1% сільськогосподарської продукції, що є наслідком відсутності сучасних біржових механізмів, нерозвиненості брокерської мережі, неналежного контролю за діяльністю товарних бірж з боку держави, недовіри сільгоспвиробників до таких форм торгівлі [12].

Одним із найнебезпечніших проявів економічної кризи в Україні була різка (на понад третину) девальвація у 2008 р. національної валюти. Ураховуючи той факт, що переважна більшість матеріально-технічних ресурсів аграрного виробництва має імпортне походження, очевидним наслідком зростання цін на них може стати зменшення площ посівів, скорочення використання ресурсів і зниження внаслідок цього урожайності сільськогосподарських культур, а отже, зростання агропродовольчих цін.

В усьому світі криза, як зазначалося, супроводжується зменшенням джерел фінансування аграрного сектора, зокрема, скороченням бюджетних надходжень, зниженням інвестиційної активності. В Україні протягом останніх років інвестування сільського господарства, зокрема сфера перероблення сільгосппродукції, розвивалося досить динамічно. Так, за даними Держкомстату України, власні інвестиції у сільське господарство у 2006 р. становили 7,2 млрд грн, у 2007 р. – 9,3 млрд грн, а за 9 міс. 2008 р. – 9,8 млрд грн. Іноземні інвестиції у сільське господарство збільшилися протягом 2006–2008 рр. у понад 2 рази, а частка сільського господарства у загальній сумі іноземних інвестицій в економіку держави зросла з 1,8% у 2006 р. до 2,2% у 2008 р. В умовах кризи доступність інвестиційних ресурсів зменшується, тому зараз необхідно особливо ретельно визначати національно орієнтовані пріоритети зарубіжних інвестиційних потоків до агросфери і стимулювати їх надходження.

Як відомо, розвиток сільського господарства навіть у відносно благополучні (не кризові) періоди значною мірою забезпечується бюджетним фінансуванням. Проте в Україні у 2009 р. передбачене понад чотирикратне зменшення обсягів державної підтримки аграрного сектора національної економіки. Зокрема, на підтримку розвитку рослинництва і тваринництва фінансування скорочується у 5,4 раза, на здешевлення кредитів – у 3,5 раза [6].

Тенденції, що формуються у 2009 р. у сфері кредитування аграріїв комерційними банками, також не дозволяють розраховувати на відчутний позитивний ефект щодо розвитку галузі, насамперед, через нерозв'язання проблеми пролонгації значної частини виданих сільськогосподарським підприємствам у 2008 р. кредитів (тоді в аграрний сектор було залучено кредитних ресурсів на суму 250 млн грн), а також високі відсоткові ставки по нових кредитах. Так, "Райффайзен Банк Аваль", частка якого в агрокредитуванні сягає 40%, здійснює короткострокове кредитування під 25–35% річних, що не дозволить більшості сільгоспвиробників ні здійснити запозичення, ні розрахуватися за ними за підсумками сезону [13]. Загалом же, за даними Мінагрополітики України,

станом на початок травня 2009 р. аграрії залучили кредитів на суму близько 1,5 млрд грн, що майже втричі менше, ніж на аналогічну дату 2008 р., за ставками 16,5–39% річних [14]. Пролонговано ж банками підприємствам АПК кредитів на суму 3,7 млрд грн з необхідних 4,3 млрд грн.

Усе зазначене свідчить про різке скорочення основних джерел фінансування аграрного сектора і про недостатність коштів для забезпечення його повномасштабного розвитку. Для найраціональнішого розподілу обмежених в умовах кризи державних коштів підтримки розвитку галузі перш за все необхідно оптимізувати перелік бюджетних програм, спрямованих на підтримку сільськогосподарських товаровиробників.

Суттєвим ризиком агропродовольчого розвитку є також недостатньо висока якість багатьох видів вітчизняної сільськогосподарської і продовольчої продукції, що обмежує розвиток експортної діяльності та знижує конкурентоспроможність українського продовольства на внутрішньому ринку держави. Гострими питаннями сьогодення є й введення урядом України заборони на дотування з бюджету закупівель імпортової техніки для потреб АПК (що може негативно позначитися на виробничих процесах галузі з огляду на фактичну відсутність вітчизняних виробництв певних видів техніки), а також перспектива відміни експортного мита на насіння соняшнику (що може спричинити загострення ситуації в олійно-жировій підгалузі).

Механізми антикризового регулювання і захисту національних агропродовольчих ринків. Одночасно із заходами митно-тарифного регулювання агропродовольчих ринків, про які йшлося вище, розробляються й міжнародні та національні антикризові програми щодо аграрних секторів. Зокрема, Світовий банк готовий збільшити обсяги кредитів, що видаються на розвиток сільського господарства і виробництво продовольства з 4 млрд дол. США до 6 млрд дол. США на період до 2010 р. До липня 2009 р. Світовий банк планує затвердити нові проекти розвитку сільського господарства і механізми захисту нужденних на суму майже 4 млрд дол. США. Крім того, планується виділити ще 1 млрд дол. США на розвиток приватних агрофірм через Міжнародну фінансову корпорацію.

Уряд РФ в умовах нинішньої кризи визначив такі першочергові напрями підтримання розвитку національного аграрного сектора: відновлення нормального процесу кредитування галузі; завершення реалізації інвестиційних проектів будівництва тваринницьких комплексів; перероблення рекордного урожаю зернових [15].

Для досягнення цього у сфері банківського кредитування передбачається підвищення його доступності для підприємств реального сектора економіки, зокрема, надання банками цільових фінансових ресурсів для реалізації Держпрограми розвитку сільського господарства; відшкодування відсоткової ставки по інвестиційних та короткострокових кредитах у розмірі до 80% ставки рефінансування Центробанком і 100% – по кредитах, отриманих на розвиток м'ясного і молочного тваринництва; встановлення граничного розміру ставок кредитування агровиробників; продовження кредитних договорів на термін до 3 років.

Передбачена також можливість надання додаткових державних гарантій для системоутворюючих підприємств АПК і податкових пільг для аграрного сектора. Зокрема, для сільськогосподарських виробників до кінця 2012 р. продовжена дія нульової ставки податку на прибуток; до початку 2012 р. продовжено термін звільнення від ПДВ ввезення в країну племінних тварин і племінної продукції, у тому числі для організацій, що займаються лізинговою діяльністю. Заплановано прискорення термінів повернення експортного ПДВ. Передбачається відкоригувати діючі графіки погашення реструктурованої заборгованості з податків і зборів до федерального бюджету, а також страхових внесків до позабюджетних фондів. Зокрема, терміни сплати сум основного боргу у 2009–2015 рр. буде перенесено на 2011–2017 рр. Визнана важливість стимулювання попиту на агропродовольчу продукцію в умовах кризи, зокрема, з боку держави. Підтримується попит на зерно через проведення товарних інтервенцій, планується розпочати аналогічні закупівлі сухого молока. Розробляються галузеві програми розвитку селянських (фермерських) господарств і кооперативів, створення сімейних тваринницьких ферм. Загалом же, незважаючи на кризу, обсяг бюджетної підтримки АПК Росії у поточному році збільшено в понад 1,5 раза – до 182 млрд руб. (з урахуванням внесків в статутний капітал Россільгоспбанку і Росагролізінгу).

Зважаючи на усе зазначене, перелік основних заходів державного сприяння розвитку аграрного сектора України в сучасних умовах, на наш погляд, має бути таким:

у сфері бюджетного фінансування: збільшення обсягів бюджетної підтримки пріоритетних напрямів розвитку агропродовольчого комплексу (пільгове кредитування, форвардні закупівлі, товарні інтервенції, інвестування в зерносховища, оптові ринки, системи підвищення якості продукції); рефінансування комерційних банків державою на умовах пролонгації ними кредитів аграріям;

у сфері ЗЕД: ширше використання організаційних заходів сприяння розвитку агропродовольчого експорту; застосування нетарифних заходів обмеження конкуруючого імпорту; обґрунтоване введення/підвищення тимчасових імпорتنих мит на певні види продовольства; прискорення розв'язання проблеми повернення ПДВ експортерам; посилення боротьби з нелегальним імпортом агропродовольчої продукції.

Висновки. Основними загрозами розвитку аграрного сектора України в умовах кризи є недостатність фінансових ресурсів; скорочення внутрішнього агропродовольчого попиту; посилення диспаритету цін; відносно погіршення цінової кон'юнктури світового агропродовольчого ринку; посилення міжнародного протекціонізму у сфері агропродовольчої торгівлі.

Прогнози агропродовольчого розвитку України і світу засвідчують, що:

- на експорт значною мірою потрібно орієнтувати вітчизняне виробництво продовольчої пшениці, а виробництво фуражних зернових у першу чергу співвідносити з потребами українського тваринництва;

- одним із ключових пріоритетів державного фінансування агросфери має стати розвиток м'ясної галузі (зважаючи на прогнози щодо швидшого зростання у майбутньому цін на м'ясо порівняно з іншими видами продовольства);

■ найприйнятнішою щодо розширення площ посіву технічною культурою для України є соя, особливо у короткостроковому періоді (з урахуванням поточного зменшення її пропозиції на світовому ринку, відносно стабілізації у майбутньому світового попиту на насіння олійних та соняшникову олію, а також високої частки "важких" сільськогосподарських культур – соняшнику, кукурудзи та ріпаку в структурі посівів в Україні);

■ бурякоцукрова галузь може відновити статус однієї з провідних галузей вітчизняного агропродовольчого комплексу з огляду на поточну і короткострокову ситуацію на світовому ринку цукру та достатньо обнадійливі перспективи розвитку вітчизняного виробництва етанолу.

Зважаючи на міжнародні заходи зі стабілізації розвитку агропродовольчих систем в умовах економічної кризи та вітчизняні умови, підтримання розвитку українського аграрного виробництва має здійснюватися, насамперед, у сфері фінансування (згідно з визначеними пріоритетами) та зовнішньоекономічної діяльності (з метою забезпечення адекватного захисту національних виробників і споживачів продовольства).

Література

1. *OECD-FAO Agricultural Outlook 2008–2017*. [Електронний ресурс] – Доступний з: <http://www.fao.org/es/ESC/en/2/3/highlight_550.html>.
2. *Agricultural Baseline Projections: Global Agricultural Trade, 2009–2018* [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.ers.usda.gov/briefing/Baseline/present2009.htm>>.
3. *Grain Market Report* [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.igc.org.uk/en/gmrsummary/marketreport.aspx>>.
4. *Производство пшеницы в России в 2009–2010 МГ может превысить уровень текущего сезона* [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.apk-inform.com/showart.php?id=73246>>.
5. *Мировое использование зерновых для производства этанола увеличится в 2009 году на 11%* [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.apk-inform.com/showart.php?id=74456>>.
6. *Выпуск продукции растениеводства может снизиться на 25–30%* [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://economics.unian.net/rus/detail/2944>>.
7. *Прогноз виробництва валової продукції сільського господарства в 2009 році станом на 23.03.09* [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.minagro.kiev.ua/page/?5779>>.
8. *ЕБРР намерен в 2009 году инвестировать в агросектор Украины EUR220 млн* [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.interfax.com.ua/rus/eco/>>.
9. *Большинство государств мира в условиях кризиса повышает ввозные и снижает вывозные таможенные пошлины* [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.prime-tass.ru/news/show.asp?id=858569&ct=news>>.
10. *ЕС увеличивает объем экспортных лицензий и сокращает импортные* [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.apk-inform.com/showart.php?id=72814>>.
11. *Евросоюз ожидает существенного снижения инфляции в 2009 г.* [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.export.by/?act=news&mode=view&id=6305>>.
12. *Торговлю на аграрной бирже будет регулировать Минэкономики* [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.ligazakon.ua/news/ga015964.html>>.
13. *Украина: для многих сельхозпроизводителей текущий сезон может оказаться последним* [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.zol.ru/z-news/showlinks.php?id=44598>>.
14. *Банки Украины пролонгировали 88% заявленных кредитов АПК* [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://economics.unian.net/rus/detail/12028>>.
15. *Правительство России одобрило Программу антикризисных мер на 2009 год* [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.apk-inform.com/showart.php?id=72716>>.

Надійшла в редакцію
28.05.2009 р.